

MARNÉ ČEKÁNÍ NA KLID. ŽIDOVSKÉ OBYVATELSTVO A POVÁLEČNÝ POGROM VE SLOVENSKÝCH TOPOLEČANECH¹

Magdalena Sedlická

1 Úvod

Následující text se zabývá poválečným pogromem, který se odehrál v září 1945 ve slovenských Topolečanech. Studie je rozdělena do tří částí, jež se věnují oblastem úzce souvisejícím s událostí. První z nich stručně shrnuje již známý průběh samotného pogromu, informace jsou doplněné o výpovědi pamětníků. Domnívám se, že rozhovory s židovskými narátory byly v dřívějších studiích neztřídkou opomíjeny. Z toho důvodu je jim v textu věnován prostor. Stěžejním zdrojem byl Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation a sbírka Rozhovory s pamětníky, uložená v Židovském muzeu v Praze.

Druhá část se zaměřuje na reakce představitelů ústřední vlády na topolečanský pogrom a na ohlasy události v Čechách, především odezvy židovských reprezentantů, zástupců Rady židovských náboženských obcí v zemích České a Moravskoslezské. Pramenně je vystavěna především na zdrojích získaných z fondů Archivu bezpečnostních složek a Slovenského národního archivu.

Cílem posledního úseku textu je uvést příklady českých i zahraničních článků zabývajících se pogromem. Kromě již zmíněných archivů jsem pro tuto část čerpala z archiválií uložených v Národním archivu v Praze a American Jewish Archives v Cincinnati.

Studie se v neposlední řadě zaměřuje i na aspekty související s překážkami v plnohodnotném začlenění do poválečné společnosti, které souvisely především s otázkou takzvané národní spolehlivosti a s restitucí majetku.

2 Nenávist graduje. Průběh pogromu a vzpomínky pamětníků

Z celé řady poválečných projevů protizidovského násilí v Československu je nejznámější poválečný pogrom, který se odehrál v září 1945 v Topolečanech na západním Slovensku. Jak ukázal dokument Dušana Hudce *Miluj blížného svojho* z roku 2004, tyto události i po více než šedesáti letech vyvolávaly

¹ Archivní výzkum pro tuto studii byl podpořen grantem GA ČR č. 16-01775Y Začlenění židovského obyvatelstva do poválečného Československa a Polska.

ve slovenské společnosti kontroverzní reakce.² Průběh pogromu nastíním v následujícím textu pouze stručně, protože byl v minulosti již několikrát detailně popsán. Prostor chci věnovat především vzpomínkám židovských pamětníků, reakcím ústřední vlády a tisku.

V roce 1938 měly Topoľčany necelých devět tisíc obyvatel, Židé tvořili přibližně jednu třetinu. Žila zde převážně prosperující ortodoxní komunita, která se věnovala ve velké míře obchodu a řemeslu.³ Po válce se vrátilo odhadem 750 Židů, tedy čtvrtina předválečného počtu.⁴

Zprávy představitelů Hlavního velitelství národní bezpečnosti uvádí, že protizidovské nálady ve městě se prudce zhoršovaly již několik dní před samotným pogromem. Podle oficiálních míst je iniciovali především bývalí gardisté, přívrženci Hlinkovy slovenské ľudové strany a arizátoři.⁵ Jednou z rozbušek samotného pogromu se staly zvěsti o tom, že má dojít k zestátnění dívčí klášterní školy a řádové sestry mají být nahrazeny židovskými učiteli. Skupina místních žen se proti tomu rozhodla protestovat a 24. září 1945 kolem osmé hodiny ranní se shromáždila před okresním národním výborem. Předseda ONV Matej Ďurka je odkázal na školský inspektorát. Odhady uvádějí, že dav se cestou rozšířil z původních šedesáti na sto šedesát žen. Mezi demonstrujícími se začaly šířit další nepravdivé zprávy o tom, že Židé již řádové sestry ze školy vyhodili a nyní strhávají ze zdí kříže a obrazy se svatými. Na školním inspektorátu byly jejich domněnky vyvráceny.⁶ Situaci to však neuklidnilo, šířila se davová psychóza a lživá obviňování Židů dále gradovala. Demonstrující se přesunuli do církevní školy, neboť se rozšířila pomluva o tom, že místní židovský lékař Karol Berger, který toho dne očkovoal tamní žáčky, jim ve skutečnosti vpichuje jed a chce děti otrávit. Rozběsněný

² Ke kauze týkající se uvedení dokumentu více srov. BEDNAŘÍK, Petr: *Zpravodajství českého tisku v roce 1945 o topoľčanském pogromu*. In: HÁJEK, Jan – KOCIÁN, Jiří – ZÍTKO, Milan (eds.): *Fragments of History. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta*. Praha 2006, s. 443–460.

³ KAMENEC, Ivan: *Protizidovský pogrom v Topoľčanoch v septembri 1945*. *Studia Historica Nitrensis*, VIII, 1999, s. 88.

⁴ CICHÓPEK-GAJRAJ, Anna: *Beyond Violence. Jewish Survivors in Poland and Slovakia, 1944–1948*. Cambridge 2014, s. 127.

⁵ Slovenský národný archív (dále jen SNA), fond Povereníctvo vnútra – Prezídium (dále jen PV–prez.), kart. 2, sign. 2087/46, Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti, Demonstrácia v Topoľčanoch – predloženie správ, 3. október 1945.

⁶ SNA, fond PV–prez, kart. 2, sign. 2087/46, Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti, Demonstrácia v Topoľčanoch – predloženie správ, 3. október 1945.

dav surově zbil doktora Bergera, kterému se z posledních sil podařilo utéct na stanici Národní bezpečnosti.⁷

Mezitím se protižidovské násilnosti rozrostly po celém městě a přerostly v pogrom. Příslušníci bezpečnostních složek do událostí zasáhli pozdě a značně neefektivně. Představitelé města zavolali na pomoc místní vojenskou posádku, která čítala dvacet mužů. Vojáci však situaci nezklidnili, mnozí z nich se naopak do pogromu aktivně zapojili. „Vojáci (...) s demonstrujícími (...) vnikali už i do židovských bytů a z těchto vyťahovali tam skrytých občanů židovského vierovyznania. Demonstrující dav pri tom dopúšťal sa hrubého násilia a súčasne lúpil a kradol židovské byty.“⁸ Židé byli surově bití a týráni.⁹ Pogrom trval několik hodin. Na pomoc bylo povoláno dalších padesát mužů z místní vojenské posádky, jimž se podařilo situaci uklidnit kolem půl jedné odpoledne. Ve večerních hodinách dorazil do města také pohotovostní oddíl Hlavního velitelství národní bezpečnosti z Bratislavy, který však zasahovat již nemusel. Během pogromu bylo zraněno 47 židovských občanů, mezi nimi i topolčanský rabín. Většina obětí utrpěla zranění hlavy a končetin.¹⁰

Na poválečnou protižidovskou atmosféru v Topolčanech vzpomíná i paní E. G., které v té době bylo osm let. Pamětnice se po válečných zkušenostech obtížně adaptovala. Měla velký strach z ostatních lidí. Její rodina byla ortodoxní, doma hovořili slovensky i maďarsky. „Já prakticky rozumím maďarsky všechno. Ale po válce – psst! Aby někdo neslyšel, že se mluví cizím jazykem (...). Na bratra byly velký nářázky, křičeli na něj a jinak než židák mu nikdo neřekl. Navíc v těch Topolčanech ten antisemitismus byl velice zakořeněný.“¹¹ V dalším svědectví popisuje své vzpomínky na samotný pogrom, který její strach ještě výrazně prohloubil. „Čistě nás hnali jako dobytek přes celé město s rukama nad hlavou a nahnali nás do jedné místnosti a křičeli, že jestli nám to nestačilo, že jsme nechcipli ve válce, tak že oni židům ukážou, jak budou

⁷ BÜCHLER, Yehoshua R.: *Reconstruction Efforts in Hostile Surroundings – Slovaks and Jews after World War II*. In: BANKIER, David: *The Jews are Coming Back. The Return of the Jews to their Countries of Origin after WWII*. Jeruzalém 2005, s. 266.

⁸ SNA, fond Povereníctvo vnútra – Národní výbory (1945–1948), kart. 582, inv. č. 356, Zpráva ze dne 5. října 1945.

⁹ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond Kancelář prezidenta republiky (1945–1963) – protokol T (tajné), kart. 20, sign. T 1554/45, *Protistátní akce na Slovensku – letáky, aj.*

¹⁰ ŠIŠIAKOVÁ, Jana: „*Prípady Topoľčany*“ – *Protižidovský pogrom (nielen) z pohľadu dobových dokumentov*. *Acta Historica Neosoliensia*, 10, 2007, s. 234–235.

¹¹ Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation (dále jen USC Shoah Foundation), interview s E. G., ID 20347.

žít na Slovensku. Rabínovi ostříhali pejzy a vytrhli bradku, krvácel.¹² Krátce po pogromu kontaktoval otec narátorky své známé v Čechách a rodina se následně usadila v Liberci.

Událost vyvolala strach mezi židovskými přeživšími po celém Slovensku. Na topolčanský pogrom vzpomíná i pan I. K.: „V září 1945 se odehrál známý protizidovský pogrom. Na to si pamatuju, o tom se hodně vyprávělo u nás doma, s takovou hrůzou. Byla to znovu psychika. Lidé, kteří se zachránili, potom přišli, trochu si zidealizovali nový život a najednou tohle... Znovu jsem viděl v matčiných očích ten strach – jak je to možné? Otec ji utěšoval a říkal: Neboj se, to nezajde tak daleko. Oni budou potrestáni.“¹³ Narátor ve výpovědi dodal, že událost jeho rodinu hluboce zasáhla, ačkoli nebyli přímými účastníky. Stojí za povšimnutí, že topolčanské události nejsou podstatněji reflektovány ve výpovědích narátorů z českých zemí.¹⁴

Paní R. R. se po vypuknutí pogromu podařilo utéct postranními uličkami z Topolčan. Odvážila se vrátit až v pozdních večerních hodinách. Doma našla vyděšené rodiče. Na otcových šatech byly stopy krve. Matka se bála rozsvítit, myslela si, že se chystají nové deportace Židů.¹⁵ Dalšímu z pamětníků, panu E. S., se utéci nepodařilo. V době pogromu byl pětiletým chlapcem. Dodnes nemůže zapomenout, jak vojáci odvěkli jeho otce, surově ho zbili a rozbili mu hlavu kovovou tyčí, z čehož měl celoživotní zdravotní následky.¹⁶

Nepravdivé zprávy o židovském lékaři, který prý usmrtil několik křesťanských dětí, se toho dne rozšířily i mimo Topolčany. V blízkých Žabokrekách nad Nitrou to mělo za následek napadení a okradení několika židovských obyvatel.¹⁷ Výpověď Ernesta Kohna, jednoho z židovských občanů Žabokrek, se dochovala v protokolech tzv. Dokumentační akce.¹⁸ „Na to se

¹² Archiv Židovského muzea v Praze (dále jen AŽMP), Oddělení pro dějiny šoa, Sbirka Rozhovory s pamětníky, rozhovor 412 – E. G., žena.

¹³ USC Shoah Foundation, interview s I. K., ID 17335.

¹⁴ MORAVSKÁ, Dorota Tabitha: *Československo*. In: KRÁLOVÁ, Kateřina – KUBATOVÁ, Hana (eds.): *Poválečná rekonstrukce židovských komunit v zemích středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy*. Praha 2016, s. 84.

¹⁵ USC Shoah Foundation, interview s R. R., ID 31656.

¹⁶ USC Shoah Foundation, interview s E. S., ID 15740.

¹⁷ SNA, fond Povereníctvo vnútra – bezpečnostný odbor, kart. 484, inv. č. 2902, Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti – hlásenie, 6. október 1945.

¹⁸ Tzv. Dokumentační akce byl poválečný projekt, který měl za cíl shromáždit dokumenty a svědectví týkající se válečné perzekuce československých Židů. V některých případech jeho zástupci zaznamenávali i výpovědi československých Židů, které se týkaly aktuální protizidovských útoků. Jedním z iniciátorů byl Zeev (Vilém) Scheck, sionista pocházející z Olomouce. Později byl izraelským diplomatem, stal se velvyslancem ve Vídni a v Římě.

shromáždil v Žabokrekách veľký houf ľudí, ktorí vnikli rovněž do židovských bytů (...) a bili je karabinou do krve. Na těchto výtržnostech se zúčastnili též vojáci (...). Ani v Žabokrekách nezakročilo četnictvo.“¹⁹ Ve svědectví dále uvádí, že se protizidovské násilnosti stejný večer objevily i v nedalekých obcích Chynorany, Nedanovce a Krásno nad Nitrou.

24. září 1945 odpoledne se konala mimořádná schůze Okresního národního výboru v Topolčanech. Jeho představitelé vydali prohlášení, ve kterém se vyjádřili ke lživým obviněním, která kolovala městem a stala se rozbuškou pogromu. Za nepravdivé označili zprávy o tom, že by byly řádové sestry vyhozeny z místní církevní školy a měly být nahrazeny židovskými učiteli. Představitelé ONV potvrdili, že informace o úmrtí křesťanských dětí po očkování doktorem Bergerem jsou pouze výmysly. Zdůraznili naopak, že židovský lékař postupoval dle zákonných předpisů. Rovněž popřeli, že by se Berger ve škole choval neuctivě, snímal kříže či obrazy ze zdí. V závěru prohlášení byli občané města vyzváni k zachování klidu a byli varováni, aby nepodléhali lživé propagandě. Text podepsal předseda ONV, ale i zástupci místní Komunistické strany Slovenska a Demokratické strany.²⁰

3 Reakce ústřední vlády a zástupců Rady židovských náboženských obcí

O pogromu v Topolčanech vznikla celá řada úředních zpráv a prohlášení, v nichž se autoři často zamýšlejí nad důvody, proč k celé události došlo. V jejich argumentaci bývají zdůrazňovány domnělé příčiny, kterými sami Židé vyprovokovali ostatní obyvatelstvo k násilnostem. Příkladem je i hlášení určené Hlavnímu velitelství Národní bezpečnosti v Bratislavě z 28. září 1945. „Ďalšiu nenávisť vzbudili Židia u civilného obyvateľstva tým, že pri svojom prechádzaní mestom, alebo pri návšteve kina, verejne požívali čokoládu, oriešky a podobne, teda také veci, ktoré civilné obyvateľstvo nemôže dostať kúpiť za žiadnu cenu. Židia sa taktiež len v malom počte dosiaľ zapojili do verejných prác a tiež neboli videní pri pracovnom nasadení. Všetky tieto a podobné okolnosti sledovalo civilné obyvateľstvo a pohoršovalo sa nad ich jednaním.“²¹ Tón a jazyk těchto zpráv býval xenofobní a přebíral zakořeněné protizidovské stereotypy.

¹⁹ AŽMP, Dokumenty perzekuce, kart. 87, inv. č. 90, Protokol ze dne 4. října 1945, E. Kohn, O Weiss – Topolčany.

²⁰ SNA, PV–prez., kart. 2, sign. 2087/46, Okresný národný výbor v Topolčanoch, Topolčany – neprístopnosti obyvateľstva, 24. september 1945.

²¹ SNA, fond Povereníctvo vnútra – sekretariát, kart. 75, inv. č. 10, Situačná správa, 28. september 1945.

Události v Topolčanech vyvolaly značný ohlas i mezi reprezentanty židovské komunity v Čechách a na Moravě. Zástupci Rady židovských náboženských obcí v zemích České a Moravskoslezské (dále jen Rada ŽNO) poslali 1. října 1945 dva oficiální dopisy. Jeden z nich adresovali předsedovi ústřední vlády Zdeňku Fierlingerovi a druhý prezidentu Edvardu Benešovi. V obou dopisech uvádějí, že židovská veřejnost je pobouřena topolčanskými událostmi. Na druhou stranu však nejsou překvapení, že došlo k eskalacím protizidovských tendencí. Dle názoru představitelů Rady ŽNO se tak stalo z toho důvodu, že vládní činitelé rázně nezakročili proti předchozím projevům antisemitismu, které se projevily v každodenním životě, veřejné sféře i tisku. V textu se rovněž zdůrazňuje neefektivní řešení otázky restitucí židovského majetku na Slovensku. Dle jejich názoru tak většinové obyvatelstvo může nabýt mylného dojmu, že Židé zůstávají i nadále občany druhé kategorie. Z tohoto důvodu zástupci Rady ŽNO žádají, aby se státní představitelé touto otázkou co nejdříve vypořádali. V závěru dopisu představitelé Rady ŽNO informovali předsedu vlády o tom, že považují za svou povinnost nemlčet o závažných jevech, které narušují demokratičnost Československa.²²

Autorem dopisu pro prezidenta Beneše byl předseda Rady ŽNO Arnošt Frischer. Text se obsahově překrývá s dopisem Fierlingerovi, jeho tón i forma jsou však mnohem otevřenější, naléhavější a především osobnější. Frischer mimo jiné poukazuje na fakt, že stále nedošlo k vytvoření funkce zvláštního poradce vlády pro židovské záležitosti, byť to bylo zástupcům židovské komunity opakovaně přislíbeno. „Poukázali jsme několikrát na neuspokojivé poměry a obzvláště já, pane presidente, se mohu s klidným svědomím odvolat na to, že jsem se všemožně snažil vzbudit zájem o tyto problémy a o jejich postupné uspokojivé řešení u všech československých míst, k nimž jsem měl přístup. Jsem proto osobně zklamán, že jsem takřka ničeho nedocílil. – Tento dopis Vám, pane presidente, je vedle formálního protestu, který zasílá Rada ŽNO předsedovi vlády, další krok na této linii. Obávám se však, že těmito dvěma zákroky jsou naše možnosti vyčerpány.“²³ V závěru dopisu Frischer dodává, že svými činy usiluje o dosažení skutečné demokracie v Československu, čímž omlouvá smělost svého dopisu.

Ústřední vláda se zabývala pogromem v Topolčanech na schůzi dne 2. října 1945. Stalo se tak na základě podnětu ministra zahraničí Jana Masaryka, který se dotazoval ministra vnitra Václava Noska na podrobnější informace

²² Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), fond 425 Židovské organizace (dále jen 425), kart. 232, inv. č. 3, Dopis výkonného výboru Rady ŽNO předsedovi vlády Zdeňku Fierlingerovi ze dne 1. října 1945.

²³ ABS, 425, kart. 231, inv. č. 2, Dopis prezidentu Benešovi ze dne 1. října 1945.

k událostem. Upozorňoval, že protizidovské násilnosti budou mít negativní odezvu v zahraničí. Podrobnou zprávu poskytl v referátu náměstek předsedy vlády Viliam Široký, který z vlastní iniciativy navštívil Topoľčany již 29. září 1945, aby se na místě osobně seznámil s podrobnostmi. Za největší úskalí označil, že židovská otázka na Slovensku nebyla dosud vůbec řešena, mnozí arizátoři jsou stále ve svých funkcích, Židům se nevrací majetek, nemohou se znovu zapojit do společnosti a žijí v zoufalé situaci. Mezi členy vlády panovala shoda, že je potřeba pogrom jednoznačně odsoudit a zamezit, aby se podobné události opakovaly. Rovněž se usnesli na tom, že je nutné tvrdě postupovat proti viníkům a zabránit tomu, aby se českoslovenští vojáci aktivně zapojovali do podobných výtržností.²⁴

V zápisu z jednání vlády o topoľčanských událostech je zajímavé si povšimnout tří momentů charakteristických pro přístup československých činitelů k židovské problematice. Na první z nich poukazuje ve své studii Hana Kubátová. Politickým představitelům velmi záleželo na pozitivním obrazu republiky v zahraničí. Kladli mimo jiné důraz na to, aby bylo Československo vnímáno jako demokratická země, která dbá na práva svých občanů. Ačkoli se poválečná republika měla stát výhradně státem Čechů a Slováků, nemělo docházet k diskriminaci menšin. Topoľčanský pogrom a podobné události však tento pracně vybudovaný obraz narušovaly. Negativní publicita Československa v zahraničním tisku, snižovala mezinárodní reputaci státu a jeho politických špiček. Z tohoto důvodu se českoslovenští reprezentanti nezdívali snažili svalit svůj díl zodpovědnosti na blíže nespecifikovanou, anonymní skupinu slovenských fašistů, kolaborantů a arizátorů.²⁵

Dalším charakteristickým aspektem je argumentace, která se snaží prokázat, že za nárůst antisemitismu a gradaci protizidovských násilností si mohou Židé do velké míry sami. Obyvatelstvo se sice nechalo strhnout k nevhodnému chování, ale stalo se tak až na základě provokací židovské komunity. Na zmíněném zasedání vlády se v tomto duchu nesla především vyjádření slovenských nekomunistických ministrů, která do velké míry opakovala zažité stereotypy.²⁶ Náměstek předsedy vlády Ján Ursíny například prohlásil, že Židé se před válkou málo zapojovali a mezi sebou hovořili převážně maďarsky a německy. Po válce se pak vrátili ve špatném nervovém stavu a chovají se značně podrážděně. Podle něj byl problém rovněž v tom, že mezi konfidenty

²⁴ Ze Zápisu 62. schůze vlády o projevech antisemitismu na Slovensku. In: BULÍNOVÁ, Marie (ed.), Československo a Izrael v letech 1945–1956. Dokumenty. Praha 1993, s. 17–27.

²⁵ KUBÁTOVÁ, Hana: *On the Image of the Jews in Postwar Slovakia*. The Annual of Language & Politics and Politics of Identity, 9, 2015, s. 75.

²⁶ BEDNAŘÍK, P.: c. d., s. 447 an..

tisovského režimu bylo i 52 Židů a není proto divu, že se nyní proti Židům obrací hněv lidu.²⁷ Ministr financí Vavro Šrobár zdůraznil, že podobné události se nesmí opakovat. Následně dodal, že je třeba si uvědomit, že Topolčany byly sídlem iredenty a čtvrtinu obyvatel tvořili Židé, kteří neměli kladný vztah k republice, a naopak ji poškozovali.²⁸

V neposlední řadě pak zápis z jednání vlády ukazuje, že oficiální státní politika byla mnohdy v ostrém kontrastu s každodenní praxí. Čelní političtí představitelé se většinou razantně ohrazovali proti případům protizidovských útoků či pogromů. Ve svých prohlášeních odsuzovali projevy antisemitismu. Zdůrazňovali, že se jedná pouze o ojedinělé excesy, u kterých bude zjednaná náprava. V běžném životě však jen velmi pomalu docházelo ke změnám, jež by zlepšovaly postavení židovského obyvatelstva. Zvláště na Slovensku nechtěl být nikdo iniciátorem nepopulárních změn, které by znamenaly odliv voličů. Na místních úrovních tak nadále panovaly zmatky, úředníci často nevěděli, jak mají postupovat v otázce navrácení majetku či udělování osvědčení o státní a národní spolehlivosti.²⁹ Neexistence jasných pravidel dávala velký prostor pro libovůli a zamítání legitimních nároků židovských přeživších. Vše dokládá i dohra topolčanského pogromu. Za účast na násilnostech došlo k zatčení devíti osob. Celkem bylo podáno čtyřicet trestních oznámení. Neexistují však doklady o tom, že by se konal soudní proces s obviněnými.³⁰ Přes deklarace ústřední vlády se potrestání viníků neuskutečnilo.

4 Příklady zpráv tisku a překážky plného začlenění židovských občanů do společnosti

První zprávy o topolčanském pogromu se objevily tisku 3. října 1945. Většina hlavních periodik přinesla krátkou zprávu o zasedání československé vlády dne 2. října, na kterém její členové ostře odsoudili politováníhodné násilnosti vůči židovskému obyvatelstvu na Slovensku. Novináři informovali, že vláda se zavázala odškodnit postižené občany a zajistit potrestání viníků.

²⁷ BULÍNOVÁ, M.: c. d., s. 18–21 an.

²⁸ Tamtéž, s. 22.

²⁹ Problém se týkal především Židů, kteří deklarovali ve sčítání lidu v roce 1930 židovskou, německou či maďarskou národnost. Více o problematice srov. ČAPKOVÁ, Kateřina: *Národně spolehliví?! Německy hovořící Židé v Polsku a v Československu*. Soudobé dějiny, 1–2, 2015, s. 80–101; SEDLICKÁ, Magdalena: „Němečtí Židé“ v Československu v letech 1945–1948. HOP / HISTORIE – OTÁZKY – PROBLÉMY, 1, 2016, s. 120–131.

³⁰ KAMENEC, I.: c. d., s. 93–94 an.

V novinových článcích zcela chyběl detailnější popis událostí.³¹ Bližší informace přinesl až tiskový orgán národních socialistů *Svobodné slovo*, který dne 5. října uveřejnil článek s názvem *Poučení z Topoľčan*. Podle něj byly rozbídkou násilností falešné zprávy, že se místní církevní škola má stát školou židovskou. „Současně se využila očkovací akce dětí místním lékařem proti záškrtu k tomu, že lékař jako žid používá nebezpečných bacilů, kterými se chce pomstít křesťanským dětem za prožitá utrpení ve fašistickém režimu.“³² Autor článku zhodnotil, že slovenský lid nemá s protizidovskou akcí nic společného a za násilnostmi stojí reakční klika ľudáků, která se nemůže smířit s úpadkem svého vlivu v nové republice. Je příznačné, že text zcela opomenul fakt, že se pogromu aktivně zúčastnili vojáci místní posádky.

V souvislosti s pogromem vyšel 12. října 1945 ve Svobodném Československu, ústředním deníku československé branné moci, článek *Fašisté patří před soud*, který současně reagoval i na incident ve slovenských Šuranech. Jistý poručík Kvasničan v něm žádal místní národní výbor o přidělení šesti žen německé, maďarské či židovské národnosti za účelem úklidových prací ve velitelské budově. Autor článku odsoudil poručíkovo jednání, připomněl topoľčanské události a vyjádření ústřední vlády s tím, že Židé jsou v nové republice plnoprávními občany. „Stavět židovské spoluobčany do jedné řady s Němci a Maďary jen pro jejich příslušnost k židovské rase, by znamenalo podněcovat nenávisť českého a slovenského lidu k židům. To by znamenalo jejich pronásledování, ba i vraždění podle hitlerovských method.“³³ Autor rovněž zdůraznil, že Židé za války aktivně bojovali ve spojeneckých armádách, podíleli se na osvobození republiky a také z tohoto důvodu musí dojít k brzkému vymýcení zbytků fašismu.

Homogenizace poválečné společnosti, proměna státu v přístupu k menšinám a s ním spojená problematika postavení Židů rezonovala i v zahraničním tisku. Jak poukázal historik Jan Láníček, velký ohlas způsobil článek v americkém periodiku *The Washington Post*, který vyšel 12. září 1945, tedy nedlouho před topoľčanským pogromem.³⁴ Autor v něm ostře odsuzuje jed-

³¹ Národní archiv (dále jen NA), fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv (dále jen MZV–VAII), kart. 512, sign. 14n, články o událostech na Slovensku ze dne 3. října 1945 (Rudé právo; Svobodné noviny; Právo lidu; Zemědělské noviny; Mladá fronta; Svobodné slovo); NA, MZV–VAII, kart. 18, sign. a2, článek o událostech na Slovensku ze dne 3. října 1945 (Národní osvobození).

³² NA, MZV–VAII, kart. 512, sign. 14n, *Poučení z Topoľčan* (Svobodné slovo), 5. říjen 1945.

³³ NA, MZV–VAII, kart. 512, sign. 14n, *Fašisté patří před soud* (Svobodné Československo), 12. říjen 1945.

³⁴ LÁNÍČEK, Jan: *Czechs, Slovaks and the Jews. Beyond Idealisation and Condemnation*. New York 2013, s. 166.

nání československé vlády a prezidenta Beneše v otázkách transferu Němců a nárůstu antisemitismu na Slovensku. Podle něj se je současné chování Beneše v kontrastu s jeho demokratickou a liberální minulostí. Autor následně popisuje zoufalou situaci Židů na Slovensku, kruté zacházení s nimi a laxní reakce úřadů a politických představitelů.³⁵ 26. září 1946 byla v *The Washington Post* otištěna odpověď československého velvyslance v USA Vladimíra Hurbana. Ve své reakci se snažil především o vyvrácení tvrzení, že se v republice špatně zachází s Němci. Situaci Židů na Slovensku věnoval pouze okrajovou pozornost. Hurban přičítal současný stav tomu, že občané nemohou Židům zapomenout, že podporovali Maďary a většina z nich se přihlásila k maďarské národnosti.³⁶ O událostech v Topolčanech informovaly i tiskoviny v Palestině. Články, které odsoudily pogrom a varovaly před nárůstem antisemitismu na Slovensku, byly uveřejněné již 1. října 1945 například v *The Palestine Post*³⁷ či *Yedioth Hayom*.³⁸

Průběžné informace o postavení Židů na Slovensku dostávali rovněž zastupci Světového židovského kongresu. Ze zprávy, kterou obdrželi několik měsíců po pogromu v Topolčanech, je patrné, že protizidovská atmosféra ve společnosti je stále silně přítomná. Podle autora textu se Židé na Slovensku nacházejí v zoufalé existenční situaci a jsou nenáviděni většinovou společností, budoucnost židovské komunity vnímá jako beznadějnou. Autor si dále stěžuje na pokračující stagnaci v otázce restituce židovského majetku. V této oblasti viní především Jozefa Lettricha, předsedu Demokratické strany a Slovenské národní rady, který po topolčanských událostech přislíbil urychlit vydání restitučního zákona.³⁹ Ve skutečnosti k žádným změnám v otázce navrácení židovského majetku nedošlo. Neochota státu, politických představitelů a úředníků místních samospráv vyhovět majetkovým nárokům přeživších Židů představovala bolestnou kapitolu poválečných dějin. Právě toto téma se opakovaně stalo rozbuškou protizidovských projevů, výtržností či pogromů.

Navrácení židovského majetku na Slovensku bylo velmi zdoluhavé a značně komplikované. Základem procesu restituce se stal dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. o neplatnosti některých majetkových převodů z doby

³⁵ SNA, PV–prez., kart. 2, inv. č. 105, sign. 2769, *Washington Post* – útoky proti čsl. vládě, 13. septembra 1945.

³⁶ KUBÁTOVÁ, H.: c. d., s. 76 an.

³⁷ NA, MZV–VAII, kart. 267, sign. n 7, 68 *Injured in Pogrom* (*The Palestine Post*), 1. říjen 1945.

³⁸ NA, MZV–VAII, kart. 512, sign. 14 n, *Pogrom in der Slovaeki* (*Yedioth Hayom*), 1. říjen 1945.

³⁹ American Jewish Archives, Cincinnati, fond World Jewish Congress Records, 1918–1982, Czechoslovakia, kart. H 99, inv. č. 17, Jewish Representative Committee 1945–1947, interní zpráva o situaci na Slovensku ze dne 9. ledna 1946.

nesvobody.⁴⁰ Podle něj byly neplatné všechny majetkové převody, které se uskutečnily po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo národní, rasové a politické perzekuce.⁴¹ Původně se předpokládalo, že zákon bude závazný pro celé Československo. Po protestu Slovenské národní rady a jejich zástupců se československá vláda usnesla, že dekret se bude vztahovat pouze na české země.⁴² Slovenská národní rada chtěla zohlednit místní odlišnosti, a proto vydala vlastní právní normu, která se týkala uvalení národní správy na Slovensku. Jak uvádí historička Anna Cichopek-Gajraj jedním z markantních rozdílů oproti prezidentskému dekretu č. 5/1945 bylo, že arizovaný majetek na Slovensku dostal vnucenou správu i v případě, že původní majitelé nebo jejich dědicové byli naživu. Národní správa se neaplikovala pouze na zabavený majetek zrádců, kolaborantů, Němců a Maďarů, jak tomu bylo v Čechách, ale také na arizovaný židovský majetek obecně. Rovněž nedošlo k anulování vynucených majetkových převodů, se kterými původní prezidentský dekret počítal. Problémem dále bylo, že některé pojmy nebyly jasně definované a umožňovaly úřadům vlastní výklad, který nebyl vždy v souladu s nároky přeživších Židů.⁴³

Rozdílné poválečné řešení restituce v českých zemích a na Slovensku souviselo s odlišným procesem arizace židovského majetku v období druhé světové války na území Protektorátu Čechy a Morava a Slovenské republiky. V protektorátu na arizacích participovali především Němci a v menší míře Češi, kteří získali říšské občanství. Majetek se zabavoval ve prospěch Německé říše. Na Slovensku se však na tomto procesu podílely široké vrstvy slovenských obyvatel, které se nechtěly nabytého majetku po válce vzdát. Řada arizátorů se stala členy dvou hlavních politických subjektů, Komunistické strany Slovenska a Demokratické strany, arizovaný majetek mnohdy zůstal nadále v jejich rukou.⁴⁴ Národní správou zabaveného majetku byli dále nezřídka pověřováni bývalí partyzáni. Odebírat majetek většímu množství

⁴⁰ Dekret presidenta republiky ze dne 19. května 1945 o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů. In: <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/51945.html> [cit. 22. ledna 2017].

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Více o restituci židovského majetku v českých zemích srov. KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan: *Reluctant Restitution. The Restitution of Jewish Property in the Bohemian Lands after the Second World War*. In: DEAN, Martin – GOSCHLER, Constantin – THER, Philipp (eds.): *Robbery and Restitution. The Conflict over Jewish Property in Europe*. New York 2007, s. 223–239.

⁴³ CICHOSPEK-GAJRAJ, A.: c. d., s. 94–96 an.

⁴⁴ RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha 2012, s. 318–319.

lidí, funkcionářům stran či bývalým partyzánům bylo politicky značně problematické a nepopulární. Politici nechťeli ztratit hlasy voličů, také z tohoto důvodu se nikdo z nich aktivně nezasazoval o nápravu majetkové situace přeživších Židů. Po topolčanském pogromu bylo slovenskými politiky příslibem urychlení procesu navrácení židovského majetku, k čemuž však v praxi nedošlo.⁴⁵

Přeživší Židé na Slovensku čelili v poválečných letech řadě překážek, které jim bránily v plnohodnotném začlenění do společnosti. Mnozí z nich vzpomínají, že jejich návrat nebyl vítáný. Byli často vystavováni zpochybňování jejich státní a národní spolehlivosti. Museli aktivně usilovat o zachování či znovuzískání československého státního občanství, které bylo nezbytné pro to, aby se stali rovnoprávními občany Československa. Slovenští Židé se snažili ve vleklých řízeních získat zpět svůj zabavený majetek, který po válce mnohdy zůstal v rukou bývalých arizátorů, případně byl přidělený národním správcům. Nedořešená otázka restituce židovského majetku posilovala protizidovskou atmosféru ve společnosti. Antisemitismus byl na Slovensku výrazně přítomný, někdy se projevoval verbálními útoky, nezřídka však přerostl ve fyzické napadání Židů či pogromy, jak tomu bylo i v případě topolčanských událostí v září 1945.

Pogrom v Topolčanech vyvolal velké reakce v tisku, mezi politiky a představiteli židovské komunity. Z dobových pramenů je patrná tendence politických zástupců či představitelů bezpečnostních složek prokázat, že za nárůst antisemitismu a gradaci protizidovských násilností si mohou Židé do velké míry sami. Politickým představitelům velmi záleželo na pozitivním obrazu republiky v zahraničí. Topolčanský pogrom a podobné události však tento pracně vybudovaný obraz narušovaly. Československu se dostávalo negativní publicity v zahraničním tisku, která snižovala mezinárodní reputaci státu a jeho politických špiček. Z tohoto důvodu se českoslovenští reprezentanti nezřídka snažili svalit svůj díl zodpovědnosti na blíže nespecifikovanou, anonymní skupinu slovenských fašistů, kolaborantů a arizátorů. Z doložených příkladů jasně vyplývá, že oficiální státní politika byla v ostrém kontrastu s každodenní praxí. Čelní političtí představitelé se razantně ohrazovali

⁴⁵ Částečná změna nastala v květnu 1946. V zákoně č. 128/1946 Sb. byla stanovena neplatnost všech majetkových převodů po 29. září 1938, které byly uzavřené pod tlakem politické, národnostní nebo rasové perzekuce. V případě, že byli původní majitelé národně spolehliví, mohli do tří let žádat o vrácení majetku. Majetkový převod, který se uskutečnil za úplaty z vůle původního vlastníka, zůstal však nadále platným, ačkoli byla připuštěná peněžitá náhrada. V praxi tak bývalí arizátoři tvrdili, že majetek řádně koupili na základě iniciativy původního majitele. Aby v těchto případech mohli židovští přeživší získat majetek zpět, museli se o svůj majetek soudit. Zákon č. 128/1946 tak nepřinesl vyřešení situace ohledně restitucí židovského majetku a do jisté míry nahrával bývalým slovenským arizátorům.

proti případům protižidovských útoků či pogromů a ve svých prohlášeních odsuzovali projevy antisemitismu. Zdůrazňovali, že se jedná pouze o ojedinelé excesy, u kterých bude zjednána náprava. V běžném životě však jen velmi pomalu docházelo ke změnám, jež by zlepšovaly postavení židovského obyvatelstva.

RESUMÉ

MARNÉ ČEKÁNÍ NA KLID. ŽIDOVSKÉ OBYVATELSTVO A POVÁLEČNÝ POGROM VE SLOVENSKÝCH TOPOLEČANECH

Studie se zabývá poválečným pogromem, který se odehrál v září 1945 ve slovenských Topoľčanech. Tato událost i po více než sedmdesáti letech vyvolává v současné slovenské společnosti kontroverzních reakce. Text se věnuje především reakcím ústřední vlády a tisku na topoľčanský pogrom. Prostor je věnován i vzpomínkám židovských narátorů. Politickým představitelům velmi záleželo na pozitivním obrazu Československa v zahraničí, protižidovské útoky však podobné snahy narušovaly. Ze studie je patrné, že běžná praxe byla mnohdy v ostrém kontrastu s oficiálními prohlášeními československých představitelů, která protižidovské projevy odsuzovala. Text nastiňuje některé problémy, které bránily Židům na Slovensku stát se plnoprávnými občany a začlenit se do poválečné společnosti a souvisely především s otázkou národní spolehlivosti a restituce majetku.

Klíčová slova: židé, Slovensko, pogromy, poválečná adaptace

SUMMARY

FUTILE WAITING FOR PEACE. JEWISH POPULATION AND POST-WAR POGROM IN SLOVAKIAN TOPOLEČANY

The study deals with the post-war pogrom which happened in September 1945 in a Slovakian city of Topoľčany. The event causes controversial reactions in the present society even after 70 years. The text primarily deals with the reactions of central government and press to the pogrom. The account

of Jewish narrators is also given a space to. Political representatives cared about a positive image of Czechoslovakia in abroad and anti-Semitic attacks disrupted such efforts. The research shows that reality contradicted official statements of the Czechoslovakian representatives who condemned anti-Semitic manifestations. The article outlines problems, which impeded Jews to become full citizens of Slovakia and integration into to post-war society, and which were related to the question of national reliability and restitution of property.

Keywords: Jews, Slovakia, pogroms, post-war adaptation

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Mgr. Magdalena Sedlická
Ústav pro soudobé dějiny AV, v. v. i.
Vlašská 355/9
118 00 Praha 1
Česká republika
email: sedmag@seznam.cz